

MUZEUL ȚĂRII CRIȘURILOR

CRISIA

LI

O R A D E A • 2 0 2 1

STEMA EPISCOPIEI ARADULUI REPREZENTATĂ COLOR PE CLĂDIRIA SEDIULUI EPARHIAL

Augustin MUREȘAN*

COAT OF ARMS OF THE BISHOPRIC OF ARAD REPRESENTED IN COLORS ON THE BUILDING OF THE EPARCHY HEADQUARTERS

ABSTRACT

The coat of arms has the following appearance: in an oval shield with a sharp lower edge on blue, a silver religious edifice with two high towers and a gate, seen from the front. In the lower part of the building was a black raven with a gold ring in its beak. The shield stamped by the miter flanked by a crutch – on the right, the cross – in the cross senestra is supported by two faced lions sitting on arabesques, all gold. From the center of the right and left flank hangs a row of black rosaries ending in a cross of the same color.

Keywords: The Bishopric of Arad, coat of arms, religious edifice, shield, black raven

Stemele și sigiliile persoanelor și instituțiilor religioase fac parte dintre cele mai valoroase izvoare istorice¹. Studiarea lor din punct de vedere al conținutului reprezentării ne îngăduie cunoașterea în ansamblu a convingerilor și credințelor diferitelor generații.

*Complexul Muzeal Arad; email: augmuresan49@gmail.com

¹ În legătură cu izvoarele istorice heraldice și sigilografice ecleziastice, vezi Ștefan R. Greceanu, *Eraldica Română. Actele privitoare la stabilirea armeriilor oficiale* (capitolul Armoreal ecleziastic), Carol Göbl, București, 1900; Constantin Karadja, *Portretul și stema lui Grigorie Țamblași misiunea sa la Conciliul de la Constanța*, în „Analele Academiei Române”, Memoriile Secțiunii istorice, Seria III, tom. XXVI, 1940, pp. 1-8; P. S. Năsturel, *O stemă a lui Constantin Filitti, episcop de Buzău*, în „Studii și cercetări de numismatică”, II, 1958, pp. 439-440; Aurelian Sacerdoțeanu, *Sigiliile mitropolitului Antim Ivireanu*, în „Mitropolia Olteniei”, 9-10, 1966, pp. 838-841; Corneliu Albu, *Inorogul de pe blazonul lui Nicolaus Olahus*, în „Magazin istoric”, II, 1968, nr. 1 (10), pp. 11-13; Dan Cernovodeanu, *Heraldica bisericească în țările române*, în „Biserica Ortodoxă Română”, XCIII, nr. 7-8 (iul.-aug.), 1975, pp. 962-968; Maria Dogaru, *Antim Ivireanul et l' arthéraldique de la Valachie*, în „Revue des Études Sud-Est Européennes”, Tome XIV, nr. 2, 1976, pp. 317-323; Idem, *Sigiliile mărturii ale trecutului istoric*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1976, pp. 228-241; Dan Cernovodeanu, *Știința și arta heraldică în România*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1977, pp. 178-182; Maria Dogaru, *Un izvor istoric inedit: stema Episcopiei Aradului*, în „Biserica Ortodoxă Română”, XCIX, nr. 3-4, 1981, pp. 357-361; Dimitrie Stoi, *Mitropolitul Andrei baron de Șaguna. Câteva date bibliografice și semnificația blazonului său*, în „Calendarul Românesc”, 1992, pp. 69-74; Maria Dogaru, *Din heraldica României*, Editura JIF, București, 1994, pp. 162-164; Ileana Căzan, *Imaginar și simbol în heraldica medievală*, Silex Casa de Editură și Presă și Impresariat, București, 1996, p. 57 și pp. 77-78; Constantin Ittu, *Mitropolitul Andrei Șaguna -Păstorul și stema sa*, în „Revista Teologică”, Serie Nouă, Anul VIII(80), Sibiu, nr. 4, oct.-dec., 1998, pp. 168-171; idem, *Stemele Mitropolitului Andrei Șaguna*, în „Telegraful Român”, Sibiu, anul 146, nr. 41-42, 1 noiembrie 1998, pp. 3-4; Protopop Iov Orădan, *Un izvor istoric inedit: stema Episcopiei Aradului*, în „Astra arădeană”, Arad, nr. 1/2002, p. 6; Dan Cernovodeanu, *Evoluția armeriilor Țărilor Române de la apariția lor și până în zilele noastre (sec. XIII-XX)*, Editura Istros, Brăila, 2005, pp. 225-325; Emilian Cojocaru, *Sigilografie și heraldică în zona Olteniei*, Editura Universitaria Craiova, 2012, pp. 89-95; Paraschiva-Victoria Batariuc, *Sigiliul episcopului Dosithei Herescu*, în „Analele Putnei”, X, 2, 2014, pp. 273-286; Augustin Mureșan, *Sigiliul arhiepiscopului Mihail Molodeț pe o carte veche românească*, în „Seminatores in artium liberalium agro

Deși cele mai multe însemne heraldice ecleziastice au în reprezentare înfățișați sfinți, scene religioase sau edificii reprezentative, uneori în compozițiile de această factură se pot observa ideile laice și talentul artistic, caracteristice epocii respective, cu ajutorul cărora deslușim fenomene istorice prin care posesorii au voit să se individualizeze în ochii contemporanilor și generațiilor ce au urmat.

În acest sens, în primul caz, stemele și sigiliile ecleziastice reprezintă diferite construcții religioase, uneori vechi și valoroase pentru studierea evoluției arhitecturii, iar altele înfățișează sfinți patroni sau scene biblice în legătură cu hramul instituției religioase respective, redau aspecte ale dezvoltării artei creștine. În cel de-al doilea caz, în aceste compoziții heraldice, ce-i drept mai rar, se află incluse și elemente cu caracter laic. Toate aceste steme ecleziastice² au fost elaborate pentru instituțiile religioase în conformitate cu organizarea Bisericii Ortodoxe Române, la acea dată.

Între stemele ecleziastice ce conțin în compoziție, pe lângă reprezentările religioase, figuri heraldice de altă factură se numără și stema Episcopiei Aradului, Ienopolei, Hălmagiului și Hunedoarei³. Această stemă ecleziastică a fost reprodusă pe unele izvoare documentare deja publicate (fig. 1)⁴, în antetul unor acte emise de episcopie⁵, îndrumătoare⁶, sigilii, lucrări bisericești de referință⁷, pliante⁸ ș. a.

Stema a fost reprezentată și pe edificii ecleziastice⁹ (Paraclisul de Vară al Mănăstirii Hodoș-Bodrog, pictată deasupra ușii de intrare de la Reședința fostei Episcopii, azi sediul Arhiepiscopiei Aradului, sau înfățișată color într-un frumos vitraliu)¹⁰ din numita instituție. Aceste reprezentări au fost realizate prin două tehnici: sculptură și pictură.

Studia in honorem et memoriam Barbu Ștefănescu”, Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2014, pp. 313-315; idem, *Analiza unei miniaturi a Sfântului Ierarh Antim Ivireanul*, în „Altarul Banatului”, Anul XXVI (LXVI) serie nouă, Nr. 10-12, octombrie-decembrie 2016, p. 132-139; idem, *Opinii privind semnificația compoziției heraldico-religioase de pe actul arhieresc din 20 iulie 1715 al lui Antim Ivireanul*, în „Analele Universității din Oradea”, fascicula istorie-arheologie, tom XXVI, Editura Universității din Oradea, 2016, pp. 31-41, ș.a.

² Între 1927-1936 Comisiunea Consultativă Heraldică fixa stemele mitropoliilor și episcopiiilor ortodoxe ale României unificate, vezi Arhivele Naționale ale României, *Fond Comisiunea Consultativă Heraldică*, dosar 87/1928; Biblioteca Academiei Române, mss. Arhiva I. C. Filitti, pp. 4-6 și pp. 26-27 și legile pentru fixarea stemelor mitropoliilor și episcopiiilor țării, publicate în „Monitorul Oficial”, nr. 142 din 30 iunie 1930, p. 4836 și „Monitorul Oficial” nr. 249 din 26 octombrie 1936, p. 8816.

³ Vezi Maria Dogaru, *Un izvor istoric inedit: stema...*, pp. 357-361 și Protopop Iov Orădan, *art. cit.* p. 6.

⁴ În acest sens, vezi Maria Dogaru, *Un izvor istoric inedit: stema...*, p. 358-361 și Protopop Iov Orădan, *art. cit.*, p. 6.

⁵ Amintim aici acte emise de Consiliul Eparhial din cadrul Episcopiei Aradului, Ienopolei și Hălmagiului.

⁶ Vezi spre exemplu, *Îndrumător bisericesc misionar și patriotic*, Episcopia Aradului, pe anii 1984, 1986, foaie de titlu, coperta IV ș. a.

⁷ Stema Episcopiei Aradului este reprodusă color și pe coperta I a lucrării regretatului pr. dr. Pavel Vesa, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități (1706-1918)*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2006.

⁸ Vezi de exemplu Episcopia Aradului, *Kunst – und Architektur den kmäler in dem Arader Bistum (f. a.)*, p. 22.

⁹ Vezi Augustin Mureșan, Ioan Popovici, *Stema Episcopiei Aradului pe Paraclisul de Vară al Mănăstirii Hodoș-Bodrog*, în „Analele Aradului”, Anul III, nr. 3, 2017, pp. 241-247. Paraclisul de Vară cu hramul „Adormirea Maicii Domnului” al Mănăstirii Hodoș-Bodrog a fost construit în anul 1935, sub păstoria episcopului Grigore Comșa și a starețului Policarp Morușca. La demisolul acestui edificiu a fost amenajată Cripta episcopală (Eugen Arădeanul, Lucian Emandi, Teodor Bodogae, *Mănăstirea Hodoș-Bodrog*, Arad, 1980). O reproducere a edificiului acestui paraclis, vezi și la I. Suci, R. Constantinescu, *Documente privitoare la Istoria Mitropoliei Banatului*, vol. I, Editura Mitropoliei, Timișoara, 1980, p. VII; Arhim. Nestor Iovan, *Sfânta Mănăstire Hodoș-Bodrog. Scurt istoric*, Arad, 2003, p. 15, fig. 13; Marius Oprea, Adriana Scărlătescu, *Mănăstirea Hodoș-Bodrog, restaurarea picturii murale. Documentație științifică*, Cu binecuvântarea Înalt preasfințitului Părinte Dr. Timotei Seviciu, Arhiepiscop al Aradului, Editura Arhiepiscopiei Aradului, Arad, 2012, p. 18. Considerăm că existența Criptei episcopale de la demisolul paraclisului a condus la reprezentarea în partea superioară a acestuia a medalioanelor cu stema Episcopiei Aradului și a medalioanelor cu crucea.

¹⁰ Vezi reproducerea acestei steme ecleziastice pe acest vitraliu la figura reprezentând: *vitrou din Reședință: Stema Episcopiei Ortodoxe Române a Aradului, Ienopolei și Hălmagiului* (foto G. Comănescu), în „Monumente bisericești din Arad și împrejurimi”, Pliant, Editura Episcopiei Aradului, 1971, p. 4.

Prin simbolurile heraldice reprezentate în compoziția sa, stema Episcopiei Aradului este un izvor heraldic ecleziastic valoros¹¹.

În rândurile de mai jos prezentăm acest însemn heraldic pictat în culori adecvate¹², plasat deasupra ușii de intrare de la Reședința fostei Episcopii, azi sediul Arhiepiscopiei Aradului (fig. 2 - fig. 3): Compoziția acestei steme ecleziastice are următoarea înfățișare: într-un scut oval cu marginea inferioară ascuțită, pe azur, o construcție religioasă de argint cu două turnuri înalte și o poartă, văzută din față. În partea inferioară a edificiului s-a reprezentat un corb negru spre dreapta, având în cioc un inel de aur. Scutul timbrat de mitra flancată de însemnele episcopatului, cârja – în dreapta, crucea – în stânga, încrucișate, este susținut de doi lei afrontați ce stau pe arabescuri, totul de aur. Din centrul flancului dextru și senestru atârnă un șir de mătânii negre, ce se termină cu o cruce de același fel¹³. Prima reprezentare a acestei compoziții o întâlnim în câmpul sigiliului ce validează un act din 7 decembrie 1842¹⁴.

Majoritatea elementelor descrise mai sus atestă în limbaj heraldic apartenența acestui izvor la instituția menționată: construcția din centru reprezintă clădirea veche a Bisericii Catedrale Episcopale¹⁵, având hramul „Nașterea Sfântului Ioan Botezătorul”, construită între 1861-1870¹⁶, mitra, cârja și crucea scot în evidență rangul acestei instituții și caracterul său religios, iar cei doi lei, preluați din armele Comitatului Arad, exprimă faptul că autoritatea posesoare a stemei se află pe teritoriul acestei unități administrativ-teritoriale¹⁷. Dacă sensul acestor elemente nu poate fi pus în discuție, semnificația corbului cu inel în cioc necesită o profundă reflecție¹⁸. S-a considerat că, pentru a încerca să descifrăm semnificația acestui simbol heraldic este necesar, pe de o parte să privim retrospectiv istoria acestei instituții religioase¹⁹, iar pe de alta să evidențiem locul pe care-l ocupă acest element în heraldica românească²⁰.

În ceea ce privește locul pe care-l ocupă corbul cu inel în cioc²¹ în heraldica românească, se știe că acest element reprezintă, fiind recunoscut din secolul al XV-lea, blazonul voievodului

¹¹ Vezi Maria Dogaru, *Un izvor istoric inedit: stema ...*; Protopop Iov Orădan, *art. cit.*, p. 6.

¹² În legătură cu utilizarea smalturilor la alcătuirea stemelor, vezi Michel Pastoureau, *Traité d'heraldique*, Bibliotheque de la Sauvegarde de l'Art Français, Paris, 1979, pp. 108-110; Marcel Sturdza-Săucești, *Heraldica, Tratat tehnic*, Editura Științifică, București, 1974, pp. 40-42; Maria Dogaru, *Din heraldica României*, p. 30.

¹³ Forma actuală a acestei steme a fost stabilită de Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române în ședința din 24 noiembrie 1970 (vezi referatul nr. 13192/1970 înregistrat la Episcopia Aradului în 7 ianuarie sub nr. 47); Maria Dogaru, *Un izvor istoric inedit: stema...*, pp. 358; Protopop Iov Orădan, *art. cit.*, p. 6. Pe unele acte, pe Paraclisul de Vară de la Mănăstirea Hodoș Bodrog și pe vitraliul de la sediul instituției apare și o altă variantă care se deosebește față de stema descrisă mai sus prin faptul că corbul cu inel în cioc este plasat în partea inferioară într-un scut mai mic.

¹⁴ Informații privind prima apariție a acestei reprezentări heraldice ecleziastice incluzând și corbul cu inel în cioc (1842) sunt de la Secretarul Eparhial al Episcopiei Aradului, *apud* Maria Dogaru, *Un izvor istoric inedit: stema ...*, p. 358.

¹⁵ Despre bisericile catedrale vechi ale Aradului, vezi Gh. Lițiu, *Începuturile catedralei din Arad*, în „Mitropolia Banatului”, an XVIII, nr. 1-3, 1968, pp. 84-94; Horia Medeleanu, *Catedrala Aradului în veacul al XVIII-lea*, în „Mitropolia Banatului”, anul XXXIII, nr. 7-8, 1983, pp. 447-459; pr. dr. Pavel Vesa, *op. cit.*, pp. 566-569; Gheorghe Lanevschi, *Repertoriul monumentelor religioase de pe cursul inferior al Mureșului*, în „Ziridava”, XI, 1979, p. 1007.

¹⁶ Vezi E. Glück, Al. Roz, M. Toacsen, *Arad-Ghid turistic*, București, 1974, p. 52; I. D. Suciu, *Monografia Mitropoliei Banatului*, Timișoara, 1977, p. 200; pr. dr. Pavel Vesa, *op. cit.*, pp. 566-56; Gheorghe Lanevschi, *op. cit.*, p. 1007.

¹⁷ Maria Dogaru, *Un izvor istoric inedit: stema ...*, p. 358; Protopop Iov Orădan, *art. cit.*, p. 6.

¹⁸ Maria Dogaru, *Un izvor istoric inedit: stema ...*, p. 358.

¹⁹ În acest sens, vezi detalii la pr. dr. Pavel Vesa, *op. cit.*

²⁰ Maria Dogaru, *op. cit.*, pp. 358-360.

²¹ În legătură cu originea și legenda istorică a familiei Corvineștilor, vezi George Barițiu, *Ioan Corvin de Hunedoara. Originea, genealogia, faptele sale imortale*, în „Transilvania”, (Brașov), VI, nr. 5-17, 1873; Szilagy Sandor, *A Magyar nemzettörténete*, IV, Budapeșt, 1896; P. Avram Teodor, *Legenda în legătură cu familia Huniade*, în „Amintirea lui Constantin Giurescu”, București, 1944, pp. 511-521; Marcel Romanescu, *Despre Corvinești*, în „Arhiva Genealogică Română”, 1, 1944, pp. 64-66; Camil Mureșan, *Iancu de Hunedoara și vremea sa*, Ediția a II-a, București, 1968, p. 42;

Transilvaniei Ioan (Iancu) de Hunedoara²². Prezența corbului cu inel în cioc în stema Episcopiei Aradului²³ face referire la faptul că și administrarea zonei județului Hunedoara era sub jurisdicția acestei întinse eparhii.

În heraldica și sigilografia Țărilor Române corbul cu inel în cioc îl întâlnim doar în câteva izvoare identificându-i pe domnii Țării Românești, Grigore al II-lea Ghica, Constantin Mavrocordat și Mihai Racoviță²⁴. Inclus într-o originală compoziție cuprinzând într-un registru stema unită (acvila cruciată a Țării Românești și capul de bour cu stea între coarne al Moldovei), iar în altul scena săgetării corbului zugrăvită plastic (amintind după opinia mai multor specialiști legenda familiei Hunedoreștilor), corbul cu inel în cioc constituie o aluzie la originea comună a românilor din cele trei țări, semnifică prin simbol ideea unității naționale²⁵. Includerea acestui element în stema Episcopiei Aradului, pe lângă faptul că evocă un moment de dezvoltare a religiei ortodoxe din Transilvania, evidențiază și contribuția corviniștilor, înrudiți cu familia domnitoare a Țării Românești²⁶.

În ansamblu, reprezentarea stemei Episcopiei Aradului pe clădirea Reședinței Episcopale atestă faptul că această instituție își avea sediul în orașul Arad, capitală de județ²⁷.

Bibliografie

Albu Corneliu, *Inorogul de pe blazonul lui Nicolaus Olahus*, în „Magazin istoric”, II, 1968, nr. 1 (10), pp. 11-13.

Arădeanul Eugen, Emandi Lucian, Bodogae Teodor, *Mănăstirea Hodoș-Bodrog*, Arad, 1980.

Barițiu George, *Ioan Corvin de Hunedoara. Originea, genealogia, faptele sale imortale*, în „Transilvania”, (Brașov), VI, nr. 5-17, 1873.

Mihail P. Dan, *Un stegar al luptei antiotomane. Iancu de Hunedoara*, București, 1974; Teke Zsuzsa, *Huniadi János éskora*, Budapest, 1980, p. 83; J. Held, *Huniadi: legend and reality*, Boulder, 1985; Kovács E. P., *A Hunyadi-család*, în „Hunyadi Mátyás Emlékkönyv Matias királyi halálának 500. évfordulojára”, Budapest, 1990, pp. 29-33; Adrian Andrei Rusu, *Ioan de Hunedoara și românii din vremea lui*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 1999, pp. 28-29; *Istoria Românilor*, vol. IV, Editura Enciclopedică, București, 2001, p. 339; Radu Lupescu, *Matthias Hunyadi: from the Family Origins to the Threshold of Power*, în „Matthias Corvinus, the King Tradition and Renewal in the Hungarian Royal Court 1458-1490”, Exhibition Catalogue, Budapest History Museum, Budapest, 2008, pp. 35-49; Tiberiu Ciobanu, „Fortissimus athleta Christi” Iancu de Hunedoara 555 Originea, familia, personalitatea, cariera, glorioasele fapte de arme (cu referiri îndeosebi la principalele campanii antiotomane) și tragicul sfârșit al celui care a fost, la vremea sa „Salvator Christianitatis”, Editura Eurostampa, Timișoara, 2011; Ioan-Aurel Pop, *Hunedoreștii. O familie europeană*, Editura Școala Ardeleană, 2021, p. 115 ș.a.

²² Maria Dogaru, *Un izvor istoric inedit: stema...*, p. 360.

²³ Acest element (corbul având în cioc un inel) se află încrustat și pe unele obiecte de cult aflate în posesia Episcopiei Aradului, provenind de la episcopul Pahomie Cnezevici (datate ca fiind din 1771). În legătură cu acest simbol heraldic cercetătoarea Maria Dogaru opina: „credem însă că prezența acestui simbol pe astfel de obiecte poate fi o dovadă a faptului că acestea au fost donate de descendenți ai familiei Corvin (era imposibil ca numitul episcop, la acea dată, când heraldica se impunea tot mai mult, iar stema lui Iancu de Hunedoara era tot mai cunoscută, să-și fi stabilit un blazon de această factură)”, vezi Maria Dogaru, *Un izvor istoric inedit: stema...*, p. 361.

²⁴ Maria Dogaru, *Sigiliile mărturii ale trecutului istoric, album sigilografic*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1976, pp. 80-88; Augustin Mureșan, *Scena săgetării corbului reprezentată în sigiliile domnești din secolul al XVIII-lea*, în *Ziridava*, XXIII, 2002, pp. 413-421 (cu bibliografia).

²⁵ Dintre specialiștii care au interpretat în acest sens elementul la care ne referim menționăm: Constantin Moisil, *Stema Românei. Evoluția ei istorică și heraldică*, București, 1931, în „Boabe de grâu”, II, nr. 2, februarie 1931, p. 15; Aurelian Sacerdoțeanu, *Sigiliul domnesc și stema țării. Conceptul de unitate a poporului român pe care îl reflectă și rolul avut în formarea ideii de unire*, în „Revista Arhivelor”, XI, nr. 2, 1968, pp. 20-21; Maria Dogaru, *Sigiliile cancelariei domnești a Țării Românești, între anii 1715-1821*, în „Revista Arhivelor”, XLVII, vol. XXXII, nr. 2, 1979, pp. 401-402.

²⁶ Maria Dogaru, *Un izvor istoric inedit...*, p. 361.

²⁷ Episcopia Aradului înființată în anul 1706 a fost ridicată în 2009 la rangul de Arhiepiscopie.

- Batariuc Victoria-Paraschiva, *Sigiliul episcopului Dosithej Herescu*, în „Analele Putnei”, X, 2, 2014, pp. 273-286.
- Cernovodeanu Dan, *Heraldica bisericească în țările române*, în „Biserica Ortodoxă Română”, XCIII, nr. 7-8 (iul.-aug.), 1975, pp. 962-968.
- Idem, *Știința și arta heraldică în România*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1977.
- Idem, *Evoluția armeriilor Țărilor Române de la apariția lor și până în zilele noastre (sec. XIII-XX)*, Editura Istros, Brăila, 2005.
- Căzan Ileana, *Imaginar și simbol în heraldica medievală*, Silex Casa de Editură și Presă și Impresariat, București, 1996.
- Ciobanu Tiberiu, „*Fortissimus athleta Christi*” Iancu de Hunedoara 555 *Originea, familia, personalitatea, cariera, glorioasele fapte de arme (cu referiri îndeosebi la principalele campanii antiotomane) și tragicul sfârșit al celui care a fost, la vremea sa „Salvator Christianitatis”*, Editura Eurostampa, Timișoara, 2011.
- Cojocaru Emilian, *Sigilografie și heraldică în zona Olteniei*, Editura Universitaria Craiova, 2012.
- Dan P. Mihail, *Un stegar al luptei antiotomane. Iancu de Hunedoara*, București, 1974.
- Dogaru Maria, *Antim Ivireanul et l'arhéraldique de la Valachie*, în „Revue des Études Sud-Est Européennes”, Tome XIV, nr. 2, 1976, pp. 317-323.
- Idem, *Sigiliile mărturii ale trecutului istoric*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1976.
- Idem, *Sigiliile cancelariei domnești a Țării Românești, între anii 1715-1821*, în „Revista Arhivelor”, XLVII, vol. XXXII, nr. 2, 1979, pp. 401-402.
- Idem, *Un izvor istoric inedit: stema Episcopiei Aradului*, în „Biserica Ortodoxă Română”, XCIX, nr. 3-4, 1981, pp. 357-361.
- Idem, *Din heraldica României*, Editura JIF, București, 1994.
- *** Episcopia Aradului, *Kunst – und Architektur den kmäler in dem Arader Bistum (f. a.)*, p. 22.
- Glück E., Roz Al., Toacsen M., *Arad-Ghid turistic*, București, 1974.
- Greceanu R. Ștefan, *Eraldica Română. Actele privitoare la stabilirea armeriilor oficiale*, Carol Göbl, București, 1900.
- Held J., *Huniadi: legend and reality*, Boulder, 1985.
- *** *Istoria Românilor*, vol. IV, Editura Enciclopedică, București, 2001.
- Ittu Constantin, *Mitropolitul Andrei Șaguna -Păstorul și stema sa*, în „Revista Teologică”, Serie Nouă, Anul VIII(80), Sibiu, nr. 4, oct.-dec., 1998, pp. 168-171.
- Idem, *Stemele Mitropolitului Andrei Șaguna*, în „Telegraful Român”, Sibiu, anul 146, nr. 41-42, 1 noiembrie 1998, pp. 3-4.
- *** *Îndrumător bisericesc misionar și patriotic*, Episcopia Aradului, pe anii 1984, 1986.
- Karadja Constantin, *Portretul și stema lui Grigorie Țambiac și misiunea sa la Conciliul de la Constanța*, în „Analele Academiei Române”, Memoriile Secțiunii istorice, Seria III, tom. XXVI, 1940, pp. 1-8.
- Kovács E. P., *A Hunyadi-család*, în „Hunyadi Mátyás Emlekkönyv Matias királyi halálanak 500. évfordulojára”, Budapest, 1990, pp. 29-33.
- Lanevschi Gheorghe, *Repertoriul monumentelor religioase de pe cursul inferior al Mureșului*, în „Ziridava”, XI, 1979, p. 1007.
- Lițiu Gh., *Începuturile catedralei din Arad*, în „Mitropolia Banatului”, an XVIII, nr. 1-3, 1968, pp. 84-94.
- Lupescu Radu, *Matthias Hunyadi: from the Family Origins to the Threshold of Power*, în „Matthias Corvinus, the King Tradition and Renewal in the Hungarian Royal Court 1458-1490”, Exhibition Catalogue, Budapest History Museum, Budapest, 2008, pp. 35-49.

- Medeleanu Horia, *Catedrala Aradului în veacul al XVIII-lea*, în „Mitropolia Banatului”, anul XXXIII, nr. 7-8, 1983, pp. 447-459.
- Moisil Constantin, *Stema Românei. Evoluția ei istorică și heraldică*, București, 1931, în „Boabe de grâu”, II, nr. 2, februarie 1931, p. 15.
- ***, „Monumente bisericesti din Arad și împrejurimi”, Pliant, Editura Episcopiei Aradului, 1971.
- Mureșan Augustin, Scena săgetării corbului reprezentată în sigilii domnești din secolul al XVIII-lea, în „Ziridava” XXIII, 2002, pp. 413-421.
- Idem, *Sigiliul arhiepiscopului Mihail Molodeț pe o carte veche românească*, în „Seminatores in artium liberalium agro Studia in honorem et memoriam Barbu Ștefănescu”, Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2014, pp. 313-315.
- Idem, *Analiza unei miniaturi a Sfântului Ierarh Antim Ivireanul*, în „Altarul Banatului”, Anul XXVI (LXVI) serie nouă, Nr. 10-12, octombrie – decembrie 2016, p. 132-139.
- Idem, *Opinii privind semnificația compoziției heraldico-religioase de pe actul arhieresc din 20 iulie 1715 al lui Antim Ivireanul*, în „Analele Universității din Oradea”, fascicula istorie-arheologie, tom XXVI, Editura Universității din Oradea, 2016, pp. 31-41.
- Mureșan Augustin, Popovici Ioan, *Stema Episcopiei Aradului pe Paraclisul de Vară al Mănăstirii Hodoș-Bodrog*, în „Analele Aradului”, Anul III, nr. 3, 2017, pp. 241-247.
- Mureșan Camil, *Iancu de Hunedoara și vremea sa*, Ediția a II-a, București, 1968.
- Năsturel S. P., *O stemă a lui Constantin Filitti, episcop de Buzău*, în „Studii și Cercetări de Numismatică”, II, 1958, pp. 439-440.
- Nestor Iovan, *Sfânta Mănăstire Hodoș-Bodrog. Scurt istoric*, Arad, 2003.
- Oprea Marius, Scărlătescu Adriana, *Mănăstirea Hodoș-Bodrog, restaurarea picturii murale. Documentație științifică*, Cu binecuvântarea Înalț preasfințitului Părinte Dr. Timotei Sevcicu, Arhiepiscop al Aradului, Editura Arhiepiscopiei Aradului, Arad, 2012.
- Orădan Iov, *Un izvor istoric inedit: stema Episcopiei Aradului*, în „Astra arădeană”, Arad, nr. 1/2002, p. 6.
- Pastoureau Michel, *Traité d'heraldique*, Bibliotheque de la Sauvegarde de l' Art Français, Paris, 1979.
- Pop Ioan-Aurel, *Hunedoreștii. O familie europeană*, Editura Școala Ardeleană, 2021.
- Romanescu Marcel, *Despre Corvinești*, în „Arhiva Genealogică Română”, 1, 1944, pp. 64-66.
- Rusu Adrian Andrei, *Ioan de Hunedoara și românii din vremea lui*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 1999.
- Sacerdoțeanu Aurelian, *Sigiliile mitropolitului Antim Ivireanu*, în „Mitropolia Olteniei”, 9-10, 1966, pp. 838-841.
- Idem, *Sigiliul domnesc și stema țării. Conceptul de unitate a poporului român pe care îl reflectă și rolul avut în formarea ideii de unire*, în „Revista Arhivelor”, XI, nr. 2, 1968, pp. 20-21.
- Săucești-Sturdza Marcel, *Heraldica, Tratat tehnic*, Editura Științifică, București, 1974.
- Stoi Dimitrie, *Mitropolitul Andrei baron de Șaguna. Câteva date bibliografice și semnificația blazonului său*, în „Calendarul Românesc”, 1992, pp. 69-74.
- Suciu I. D., *Monografia Mitropoliei Banatului*, Timișoara, 1977.
- Suciu I., Constantinescu I. R., *Documente privitoare la Istoria Mitropoliei Banatului*, vol. I, Editura Mitropoliei, Timișoara, 1980.
- Szilagy Sándor, *A Magyar nemzettörténete*, IV, Budapest, 1896.
- Teke Zsuzsa, *Huniadi János éskora*, Budapest, 1980.
- Teodor Avram P., *Legenda în legătură cu familia Huniade*, în „Amintirea lui Constantin Giurescu”, București, 1944, pp. 511-521.
- Vesa Pavel, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități (1706-1918)*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2006.

Fig. 1. Stema Episcopiei Aradului – document heraldic
(variantă - după Maria Dogaru)

Fig. 2. Stema Episcopiei Aradului deasupra ușii de intrare în sediul instituției.

Fig. 3. Stema Episcopiei Aradului, în același loc sus amintit de pe clădirea sediului eparhiei.